

Stane Okoliš
Slovenski šolski muzej
Ljubljana

UDK/ 37.014.5(497.4) "19"
32:37](497.4) "19"

Primljeno: 2002. godine
Pregledni članak / Review

VPLIV POLITIČNIH SPREMENB NA ŠOLSKE RAZMERE

UVOD

Odkar je država z uvajanjem obvezne osnovne šole prvič močneje posegla na šolsko področje, si je prizadevala, da hkrati z opismenjevanjem vseh slojev prebivalstva vse bolj vpliva tudi na zavest prebivalstva: na njegov odnos do sveta in predvsem do državne oblasti. Skrb države za elementarno izobrazbo svojih državljanov se je že od začetkov obveznega šolanja prekrivala z njenim prizadevanjem, da je z uveljavljanjem ciljev državne politike na vzgojno–izobraževalnem področju vse bolj navzoča tudi v vsakdanjem življenju prebivalstva. Ob vsesplošnem tehnološkem in znanstvenem napredku je zato z urejanjem razmer na elementarnem šolskem področju po eni strani prosvetljevala, po drugi pa je začela oblikovati vzgojno–izobraževalni sistem, s katerim je državna oblast ob uveljavljanju obvezne osnovne šole za vse otroke od 6. do 12. leta starosti in postavljanju mreže šol, ki je zajela tudi najbolj oddaljene podeželske kraje, postopoma prevzela vzgojo mladine v svoje roke.¹⁾ Pri vzpostavitvi modernega pravnega reda si je država prav z reformami na šolskem področju najbolj na široko odprla pot k državljanom, ki so jo poslej tudi drugače dojemali. Zanimanje države se je kazalo že v delovanju in sposobnostih njenih državljanov, samo od najvišje državne oblasti in njene vzgojno–izobraževalne politike pa je postalo odvisno, kakšno vzgojo, vrednote ali nazore bo šola posredovala šoloobvezni mladini.

---

¹⁾ Primerjaj: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländer*, Wien (1774.); dvojezična nemško–slovenska izdaja (t. i. Splošna šolska naredba), Ljubljana (1777.), ohr. v: Slovenski šolski muzej, razstavna zbirka, inv. št. 1175.

Moderna država, ki se je na zgledu habsburške Avstrije z reformami absolutističnih vladarjev v drugi polovici XVIII. stoletja ljudem približala na nižjih stopnjah uprave (politično–upravni okraji), je z vpeljavo obvezne osnovne šole in posredovanjem elementarnega šolskega znanja tudi nižjim plastem prebivalstva gradila zelo priročno in uporabno sredstvo, s katerim je svoje vzgojno–izobraževalne cilje, z njimi pa nenazadnje tudi državno politiko približala vsem svojim državljanom. Vzgoja in izobraževanje državljanov sta tako postali stvar državne politike, šola sama pa državna zadeva oz t. i. “politicum.”²⁾ Če je torej obvezna osnovna šola po eni strani dajala elementarna šolska znanja, je po drugi strani ob izobraževanju vseskozi tudi vzgajala, bodisi versko, nravno–versko, laično ali pa tudi protiversko. Oblikovala je svetovno–nazorsko in ideološko opredeljenega državljana. Zaradi spreminjajočih se družbenih in gospodarskih potreb države se je odnos med vzgojo in pridobivanjem novih znanj v šoli spreminjal, to da bolj kot je izobraževanje presegalo raven golega opismenjevanja, večje so bile možnosti, da državna oblast z izbranimi učnimi vsebinami pri šolskem pouku vpliva na državljansko, domovinsko ali narodno zavest in vzgojo mladih generacij. Zlasti v XX. stoletju, ko je elementarna osnovna šola v srednji Evropi postala splošno dostopna in najbolj razširjena učna ustanova, je z razširitvijo totalitarnih režimov, ki so iz šole naredili (pre)vzgojni zavod, prišla tudi politizacija in izraba šole v ideološke namene do skrajnosti.

ODVISNOST ŠOLE OD DRŽAVE

V zgodovini moderne evropske države, ki je zgradila centralno voden šolski sistem, je javna šola od svojega nastanka naprej odvisna od državne šolske politike, ki se je oblikovala v najvišjih oblastnih krogih. Položaj osnovne šole in zlasti osnovnošolskih učiteljev v družbi so določale potrebe državne politike na eni in njena finančna sposobnost, da omogoči nemoteno delovanje šolskega sistema, na drugi strani. Zaradi tesne odvisnosti šole od državne šolske politike so vsakokratne politične razmere močno vplivale tudi šolske razmere. Vpliv političnih razmer na šolo se je pokazal zlasti ob velikih zgodovinskih prelomnicah, ki so z razpadom večnacionalnih držav in prepletanjem različnih totalitarnih režimov ter ideologij značilne prav za srednji in jugovzhodni evropski prostor v XX. stoletju.

---

²⁾ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, B. III., Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz, Wien 1984., str. 490: Erklärung des Schulwesens zum “Politikum” (1770.)

Šola je bila zaradi tesne povezave z državno politično ureditvijo za spremembe državno–pravnega kot tudi ideološko–političnega značaja zelo občutljiva in se je v takšnih trenutkih hitro odzivala. Pri tem pa prvi odzivi niso bili toliko strukturne, ampak predvsem vsebinske narave. Po uveljavitvi laične osnovne šole, ki je po dolgih bojih stopila na mesto prejšnje cerkvene ali t.j. “stare” šole,³⁾ novi državni oblasti v narodno in ideološko razgibanem XX. stoletju ni bilo do tega, da bi takoj začela spreminjati šolski sistem, ampak je najprej učne vsebine prilagodila novim političnim razmeram. Strukturne spremembe so sledile vsebinskim ukrepom v ugodnejših razmerah nekoliko pozneje.⁴⁾ Ker je bila šola močno vpeta v družbeno dogajanje, so bile spremembe v šoli, glede na spremenjene družbene okoliščine, po eni strani sicer nujne, s strokovno pedagoškega vidika, ki je ostajal za političnim v ozadju, pa po drugi strani ne vedno upravičene.

ŠOLA V POLITIČNIH SPREMEMBAH XX. STOLETJA NA SLOVENSKOM

Na razvoj šolskega sistema v slovenskih pokrajinah v XX. stoletju je močno vplivala avstrijska šolska zakonodaja. Ker je slovensko ozemlje do začetka prve svetovne vojne spadalo v avstrijski državni okvir, edini izjemi sta bili Prekmurje na Ogrskem in Beneška Slovenija v Italiji, je bil tudi veljavni šolski sistem izraz upravno–politične pripadnosti. Začetki nastajanja centralno vodene avstrijskega šolskega sistema, pod katerim so osnovno izobrazbo v ljudski šoli pred prvo svetovno vojno dobili skoraj vsi za šolo sposobni slovenski otroci, in s tem tudi nastajanje elementarne državne šole, segajo v obdobje razsvetljenskih reform cesarice Marije Terezije sredi XVIII. stoletja.⁵⁾ Centralizacija državne uprave je takrat omogočala tudi spremembe na drugih področjih. Šolsko področje je bilo nedvomno eno pomembnejših, saj je bilo tesno povezano z državno politiko. V prizadevanju absolutističnih vladarjev za vzpostavitev urejenega državnega šolskega sistema je namreč poleg izkazane skrbi za izboljšanje ljudske izobrazbe mogoče zaznati tudi prizadevanje, da bi elementarna šola v jezikovno in narodnostno raznoliki monarhiji z uveljavljanjem nemškega učnega jezika krepila tako državno enotnost, kakor tudi

---

³⁾ *Državni ljudskošolski zakon – 14. maj 1869.*, v: *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht*, Jahrgang 1869., Wien (1869.), št. 40, str. 127–138

⁴⁾ Prvi osnovnošolski zakon v prvi Jugoslaviji “*Zakon o narodnih šolah*” je izšel leta 1929. dobrih deset let po nastanku nove države. Prav tako so šolski sistem v drugi Jugoslaviji v temeljih spremenili s šolskim zakonom iz leta 1958., več kot deset let po prihodu komunizma na oblast.

⁵⁾ Joseph Alexander Freiherrn von Helfert, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Prag (1860.)

predanost vladarski dinastiji. Navkljub zakonski ureditvi so bile terezijanske šolske reforme zaradi denarnih in prostorskih težav, pomanjkanja učiteljev, nasprotovanja prebivalstva, itd., težko uresničljive, ponekad pa še dolgo neuresničljive.

Ko je po prvih absolutističnih poskusih postalo jasno, da država niti pri oblikovanju šolske mreže niti pri vsolanju otrok ni bila dovolj uspešna, je z naslonitvijo na Cerkev v začetku XIX. stoletja sicer izgubila šolsko nadzorstvo na srednji in nižji stopnji, ohranila pa ga je na najvišji.⁶⁾ S prihodom nemških liberalnih krogov na krmilo avstrijske državne politike konec 60–ih let XIX. stoletja sta si država in cerkev vpliv v šoli po dolgih pogajanjih na novo razdelili.⁷⁾ Cerkev je ohranila nadzorstvo pri verouku, v ostalih šolskih zadevah pa so cerkveni zastopniki uveljavljali cerkvene interese v kolegialno sestavljenih šolskih svetih. Ljudski šoli je bila po tem sporazumu iz leta 1869. naloga, “odrejati otroke, da bodo nravni in pobožni, razvijati jim duševne moči, oskrbovati jim se znanostmi in vednostmi potrebnimi, da se lahko dalje omikajo za življenje, in postavljati jim pravo dno, da bodo enkrat pravi ljudje in državljani.”⁸⁾

Z navedenimi nalogami in cilji je elementarna ljudska šola ob vstopu v XX. stoletje zajela večino šoloobveznih otrok na Slovenskem in prebivalstvo pred 1. svetovno vojno dokončno opismenila. Z osem oziroma šestletno šolsko obveznostjo je v kraljevini SHS predstavljala najbolj razvit šolski sistem, ki se je v novi državi z vsebinskimi prilagoditvami obdržal vse do leta 1929.

V XX. stoletju je bila osnovna (ljudska) šola na Slovenskem zaradi velikih političnih sprememb in preobratov pod nenehnim jezikovnim in ideološkim pritiskom političnih režimov, ki so se na oblasti, zaradi prelomnih političnih dogodkov po prvi in drugi svetovni vojni ter ob propadu komunizma v začetku 90–ih let, relativno zelo hitro menjavali. Možnosti vplivanja, ki jih je razvit šolski sistem nudil režimom na oblasti, so postale večje. Veliki prevrati so zato na šola delovali zelo boleče. V ospredje so stopile ideologije, ki so si šolo privzele kot prizorišče idejnega boja.

S prehodom iz Avstro–Ogrske v kraljevino SHS, ki je bil za Slovence zelo boleč, saj je zunaj meja nove države ostala tretjina rojakov, so se osnovne kot tudi druge šole v okviru južnoslovanske države dokončno slovenizirale. Toda kmalu so bile izpostavljene unitarističnim velesrbskim pritiskom. Pri ohranitvi starega, t.j. avstrijskega šolskega sistema so spremenili samo njegovo

---

⁶⁾ *Politische Verfassung der deutschen Schulen in der kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten*, Wien (1806.); Obdobje veljavnosti “Politične šolske ustave” 1806.–1869.

⁷⁾ Franz Heinz, *Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*, Ljubljana (1895.); Zakon o šolskem nadzorstvu 25. februar 1870., št. 51, str. 405

⁸⁾ F. Heinz, *Zbirka zakonov in ukazov*, str. 8

vsebinsko. Tako kot je avstrijsko državno ideologijo v šoli zamenjala jugoslovanska, tako so močno vlogo Habsburžanov v življenju staroavstrijske šole, v jugoslovanski šoli zamenjali Karadžordževići. Učne vsebine pri predmetih, ki pri učencih oblikujejo državno in narodno zavest in vrednote, so spremenili in prilagodili ideologiji troedinega jugoslovanskega naroda.

Z zakonom o narodnih šolah, ki je bil za Slovence v primerjavi s prilagojenim staroavstrijskim korak nazaj, je imela osnovna (narodna) šola nalogo, da s "poukom in vzgojo v duhu državnega in narodnega edinstva in verske strpljivosti pripravlja učence za moralne, vdane in aktivne člane državne, narodne in družabne skupnosti; in da širi med narodom prosveto neposredno in posredno, sodeluje s kulturnimi ustanovami za narodno izobraževanje."⁹⁾

V slovenskih šolah pod totalitarnim fašističnim režimom v Italiji in nacističnim v Avstriji je šola služila asimilacijskim in ideološkim pritiskom. Pred vojno začeta praksa se je na novo zasedenih območjih nadaljevala tudi med okupacijo 1941.–1945. S kapitulacijo Italije leta 1943. so obnovili slovensko šolstvo na Primorskem, v osrednjih predelih Slovenije pa je šola med vojno postala torišče ideološko–revolucionarnega spopada med komunizmom in antikomunizmom.

Z zmago revolucije je šola po koncu 2. svetovne vojne prevzela revolucionarne naloge. Med prvimi ukrepi nove oblasti sta zanimiva zlasti čistka učnih knjig za zgodovino (31. julij 1945.) in sklepi Šolske komisije pri CK KPS (18. december 1945.), v katerih je zapisano, da "pri tem ne bomo gledali v prvi vrsti na strokovno usposobljenost, temveč na politično kvalifikacijo. Glavno je, da je nekdo predan partijec."¹⁰⁾ Politične karakteristike učiteljev, kot vojakov revolucije, so bile še posebno ostre, saj pogosto ugotavljajo, da jim "idealistični svetovni nazor onemogoča pravilno uresničevanje vzgojnih smotrov v učnem procesu." Osnovna šola je namreč v socialistični družbi "občanom dajala osnovno vzgojo in osnovno splošno izobrazbo ter jih v skladu z razvojem in s potrebami socialistične družbe razvija v samostojne osebnosti socialistične skupnosti. Vzgoja in izobraževanje na osnovni šoli izhajata iz idejnih temeljev socialistične družbene ureditve in socialističnega humanizma ter temeljita na znanstvenih dosežkih in pedagoških načelih, na zgodovinskih in kulturnih pridobitvah slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti ter drugih narodov."¹¹⁾ Šola je v socialistični družbi služila oblikovanju novega

---

⁹⁾ Zbirka zakonov, *Zakon o narodnih šolah*, Ljubljana (1930.), str. 39, prg. 1.

¹⁰⁾ Andrej Vovko; *Učilnice na temni strani meseca*, v: *Temna stran meseca, Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945.–1990.* – zbornik člankov in dokumentov, Nova Revija, Ljubljana (1998.), str. 195–203 in dokumentarno gradivo o šolstvu, str. 641–676

¹¹⁾ Zakoni in pravilniki o šolstvu v SR Sloveniji, *Zakon o osnovni šoli*, Zavod za šolstvo SR Slovenije, Ljubljana (1970), str. 23

človeka. Zaradi tega je bilo v osnovni šoli tudi veliko novih eksperimentov, ki so nastajali zunaj šolske tradicije in vsi kmalu propadli.

V totalitarnih režimih je razmerje med šolo in državo zaznamovala popolna ideološka podrejenost šole državni politiki, ki se je ob socialistično obarvanih obšolskih aktivnostih kazala zlasti v izraziti indoktrinaciji učnih vsebin in protiverski nastrojenosti. Šola ni bila več samo "politicum", temveč je prehajala v "ideologicum" vodeče stranke. Z ideologizacijo šole je prišlo do neposredne vpetosti šole v strukture vladajočega režima pri utrjevanju njegove oblasti. Čeprav vplivi ideologizirane šole na vzgojo mladine zaradi družinskega okolja, cerkve in drugih dejavnikov niso bili povsod in vedno najbolj učinkoviti, pa se posledice takšne šole v različnih oblikah kažejo tudi več let po nastopu demokratičnega režima. Odnos do sveta in način razmišljanja o svetu, ki ju je posredovala ideologizirana šola, sta neizbrisno zaznamovala ljudi, ki so jo izkusili.

V spremenjenih političnih razmerah, ki jih je prinesel zlom komunizma, je Slovenija po osamosvojitvi od leta 1991. prvič v zgodovini postavila svoj lasten šolski sistem. Ker je v političnih krogih, tudi na podlagi izkušenj s socialistično šolo, prevladalo spoznanje o izredno pomembni vlogi šole v modernem času pri nazorskih in vrednostnih opredelitvah mladih, se je med strankami vnel oster boj prav za občutljivo šolsko področje. Ni dvoma, da so v svojih prizadevanjih prevladali tisti, ki so politika in šolo iz prejšnjega sistema prilagodili novim razmeram. Zakon o osnovni šoli iz leta 1996. na prvem mestu opredeljuje njene cilje: "zagotavljanje splošne izobrazbe vsemu prebivalstvu; vzpodbujanje skladnega, spoznavnega, čustvenega, duhovnega in socialnega razvoja posameznika; razvijanje pismenosti ter sposobnosti za razumevanje, sporočanje in izražanje v slovenskem jeziku, na območju, ki so opredeljena kot narodnostno mešana, pa tudi v italijanskem oziroma madžarskem jeziku; vzpodbujanje zavesti o integriteti posameznika; razvijanje zavesti o državni pripadnosti in narodni identiteti in vedenja o zgodovini Slovenije in njeni kulturi; vzgajanje za obče kulturne in civilizacijske vrednote, ki izvirajo iz evropske tradicije; itd."¹²⁾

SKLEP

Na prehodu v novo tisočletje je Slovenija pred novimi prelomnimi dogodki. Združena Evropa prinaša nove izzive in zahteva primerljive kriterije na

---

¹²⁾ *Zakon o osnovni šoli*, v: Ur. l. RS, št. 12/96 in v: *Zakoni s področja vzgoje in izobraževanja*, Ljubljana (1996.), str. 123–124

vseh področjih. Pri tem pa šolstvo ni nobena izjema. Še vsaka večja politična sprememba je za seboj prinesla tudi spremembe na šolskem področju. Težko bi si bilo predstavljati, da bi bilo šolstvo v državah članicah Evropske unije naravnano v neskladju z večinskim političnim razpoloženjem. Kako bodo posamezni, zlasti mali narodi v takšnih razmerah lahko ohranjali svojo subjektiviteto in svoje posebnosti? Kako drugače naj bi delovala šola, če ne po volji politike! Šola bo delovala v smeri, ki jo bo zakoličila politika, vsekakor pa počasi in dolgoročno.

Čeprav je združevanje Evrope zaenkrat osredotočeno na gospodarskem področju, bo šolstvo, tako visoko kot tudi osnovno, v nadaljnjem procesu združevanja ponovno prevzelo bolj pomembno (ne)posredno vlogo. Šola je v moderni družbi nepogrešljiva, obenem pa lahko opazujemo, da je vseskozi vprežena v politični voz. Slovenci so si svojo šolo že pod Habsburžani pridobili z bojem za slovenski jezik. Ali jo bodo na tem tudi izgubili?

THE INFLUENCE OF POLITICAL CHANGE ON PUBLIC EDUCATION (Summary)

The enforcement of obligatory elementary education by the state also marked its stronger intervention in the field of education. Along with the banishment of illiteracy, schools were used to influence public awareness and its attitude towards the state authorities. In such a manner, the state's care for a better education of its citizens overlapped from the very beginning with the attempt to project political aims into the daily life of its population. In a way, school was seen as an auxiliary tool to bring the state's goals and values to the hearts and minds of the people. Education and upbringing became a matter of state policy, the school itself a matter of state, a "politicum".

The state school, being from its very beginning in a subordinate position towards the state, was naturally strongly influenced by political change. Due to financial and space restrictions, lack of teachers, etc. the state's influence was, in the beginning, very limited. In the period of absolutist Austrian rulers (Mary Theresa, Joseph II) a visible effort to promote the state's unity was seen in enforcing German as the official school language in a multiethnic Monarchy.

The first attempts made it clear that the state was not very successful neither in setting up a school system, nor in the upbringing of children. It therefore leaned on the Church and shared with her the burden of schooling, keeping always the upper hand in educational affairs. With the arrival of German liberal circles at the helm of the Austrian state in the late 1860s, a new division of influence was negotiated between the state and the Church.

In the 20th century, great political changes and upheavals kept the school system under constant pressure to adapt to swiftly changing political environment. The influence of state politics on the schools increased. This political impact was made easier in a developed school system. In totalitarian regimes the relationship between the school and the state is characterized by the ideological subordination of school to the politics of the state. This is mirrored in the indoctrination of the educational content. The school was thus not only a “politicum”, but also an “ideologicum”. By means of ideology the school helped maintain the ruling regime in power. However, all such ideological attempts remained limited due to the complex nature of the social environment and the limits of influence of school education in the formation of young generations.

Key words: political changes, schooling and education, the politicization of school, Slovenia, 20th century

(Translated by Translator)